

שו"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 53

מוקצה מחמת גופו

כתוב בספר נחמיה (יג, טו) "בימים ההמה ראיתי ביהודה דורכים גתות בשבת, ומביאים הערימות ועומסים על החמורים, ואף יין ענבים ותאנים וכל משא, ומביאים ירושלים ביום השבת". וכיון שראו חכמים שאין העם נזהרים במלאכת הוצאה מרשות לרשות, גזרו לאסור בטלטול את כל הכלים, כדי שלא יתעסקו בהם ויבואו להוציא אותם מרשות לרשות. כמו כן, על ידי שימוש בכלים, יכולים לבוא לידי מלאכה האסורה, ובגזירת המוקצה נמנעה אפשרות זו. וכן, על ידי איסור הטלטול, תהיה ניכרת שמירת השבת, שגם הבטלים ממלאכה בימות החול, לא יתנהגו בשבת כבחול. לאחר שחזרו כולם לדרך הישר, התירו חכמים את איסור הטלטול הכללי, וקבעו כללים חדשים לאיסור הטלטול, לפי קטגוריות שקבעו, כפי שנבאר להלן¹.

קבעו חכמים שמונה סוגים של מוקצה, ולכל אחד יש גדרים שונים בהיתרם ובאיסורם. שמות שמונת הסוגים; 1. מוקצה מחמת גופו. 2. כלי שמלאכתו להיות. 3. כלי שמלאכתו לאיסור. 4. מוקצה מחמת חסרון כיס. 5. בסיס לדבר האסור. 6. מוקצה מחמת שהיה מחובר. 7. מוקצה מחמת מצוה. 8. מוקצה מחמת גזירה. ובע"ה יתברך נעסוק בפרטיהם בשבועות הקרובים.

מוקצה מחמת גופו:

מוקצה מחמת גופו הוא כל דבר שאינו כלי ואינו מיוחד לשימוש כל שהוא הרי הוא 'מוקצה מחמת גופו', כיון שאין לגופו שום ייחודיות.

דוגמאות מצויות למוקצה מחמת גופו; חול², אבנים, עצים, גפרורים משומשים³, בעלי-חיים, קליפות אגוזים וביצים, שטרות ומטבעות כסף⁴, וכן, מאכלים שאינם ראויים לאכילה כמות שהן, כגון; קמח, אבקת אפייה, שעועית חיה ותפוחי אדמה. כל אלו, הרי בגדר 'מוקצה מחמת גופו'⁵.

חומרת המוקצה: מוקצה מחמת גופו אסור בטלטול לכל ענין, בין לצורך המוקצה, כגון מחמה לצל, ובין לצורך גופו ומקומו⁶.

שאר הדגים, ואם יש שם חתול בית או כלב שמוטל עליו להאכילו, טוב שייתן אותו לפנייה¹⁴.

דגים קטנים שנמצאים באקווריום עם דגים גדולים, האם מותר להוציא את הקטנים שלא יאכלו ע"י הדגים הגדולים?

דגים קטנים הנמצאים באקווריום, אשר אם לא יעבירם בשבת לאקווריום אחר יאכלו על ידי הדגים הגדולים - אסור להעבירם בשבת; שכך דרכם של דגים ואין זה נדון כצער בעלי חיים, וכן משום שאיסור צער בעלי חיים נאמר על צערם בעודם חיים כגון שיחלו, ולא על הריגתם¹⁵.

יתוש ושאר מזיקים, הנמצאים על גופו האם מותר לתפוס אותם ביד ולהסיר אותם מעליו?

יתוש או פרעוש ושאר מינים מזיקים

היא לטלטל את האקווריום ולהעבירו ממקום למקום¹⁰, אולם יש שכתבו לאסור אף בזה¹¹.

מותר ליטול כינה ופרעוש מן הבגדים, ולהוציא זכוב מן המאכל (עם קצת אוכל משום בורר) וכיו"ב, מטעם דמאוסים הם הרי הם כגוף של רע¹².

סומא שאינו יכול לצאת לרשות הרבים ללכת לביהכ"נ וכיוצא בזה, אלא ע"י כלב המאולף לכך, מותר לו לאחוז ברצועה הקשורה בצוואר הכלב, כדי להובילו למקום שירצה¹³.

דג מת באקווריום, האם מותר להוציאו מהאקווריום בשבת כדי שלא ימותו שאר הדגים?

אקווריום דגים שנמצא בו דג אחד מת, מותר להוציאו בידיים, למרות שהוא מוקצה מחמת גופו, כדי למנוע את מיתת

האם מותר להרים חיית מחמד, תוכי האכלת יד, אקווריום עם דגים וכיו"ב בשבת?

בעלי חיים הרי הם נחשבים כ'מוקצה מחמת גופו', כיון שאינם ראויים לשימוש שהגדירו חכמים כ'שימוש המותר בשבת' (כגון כלים, או אוכלים). גם בעלי חיים מבויתים שבני אדם מגדלים בבתיים ורגילים בימות החול לטלטלם בידיים, בשבת אסור לטלטלם⁷. ויש שכתבו להקל בחיות מחמד שבעליהן רגילים להרים אותן ולהשתעשע בהן בכל השבוע שמותר לנגוע בהן ולהרים אותן בשבת, כגון תוכי האכלת יד, ואינם מוקצה בשבת⁸, ויש שאוסרים אף בזה⁹.

אקווריום עם דגים יש שכתבו שאף שאסור לטלטל הדגים בפני עצמם, מ"מ מותר לטלטלם עם האקווריום, הואיל ודבר העשוי לנוי הוא, ובפרט כשהדרך

7 שו"ע סימן ש"ח סעיף ל"ט.

8 כן פסק הגר"מ פיינשטיין (אג"מ או"ח ח"ה כב, כא) והגר"ז אויערבאך (שלחן שלמה שח, עד).

9 יביע אומר ח"ה חא"ח סי' כ"ו, חזו"ע ח"ג עמוד ק"ג-קכ"ב, שו"ת באר משה ח"ב סי' כ"ח אות ד'.

10 קצות השולחן סי' קכ"א בדה"ש ס"ק ד', שש"כ פכ"ז הע' צ"ו.

11 אגרות משה או"ח ח"ד סי' ט"ז, שו"ת באר משה שם, חזו"ע שם.

12 פמ"ג מבש"ז ס"ק ח', תהילה לדוד סי' ש"ה ס"ק י"א, ע"פ המשנ"ב סי' ש"ח ס"ק ק"ל.

13 שו"ע סימן ש"ה סעיף ה', חזו"ע עמוד קכ"ד.

14 ילקו"י שם עמוד שפא בהע'. מטעם שכתבנו למעלה, שלא גזרו על מוקצה במקום צער בעלי

חיים. טעם נוסף, משום שהוא ראוי לאכילת חתולי רחוב המצויים, איננו מוקצה כלל. ובש"כ פרק

כו סעיף כט עמוד תכד, כתב היתר זה רק במקום הפסד גדול, וכן בשו"ת שבת הלוי ח"א סימן ס"ב

אות א', חזו"ע עמוד קכ"ב.

15 שש"כ פכ"ז הע' קע"ט, שו"ת הר צבי ח"א סי' קצ"ד.

1 משנ"ב בהקדמה לסימן ש"ח, ילקו"י מהדורת תשנ"ב סימן ש"ח כללים בהלכות מוקצה, סעיף א עמוד דש, ובהערה בעמוד שו"ד"ה ובפשוט. והוסיף שם טעם נוסף בשם הרמב"ם, שלמדו חכמים קל וחומר: ומה אם הזהירו נביאים שלא יהא דיבור של שבת כדיבור החול שנאמר "ודבר דבר" - קל וחומר: שלא יהא ההילוך בשבת כהילוך בחול, ובמניעת טלטול זה ישבות האדם ויקיים את הציווי "למען ינוח".

2 עיין להלן מה דין חול המועד למשחק הילדים.

3 גפרורים חדשים הם 'כלי שמלאכתו לאיסור' כפי שיבאר לקמן. כל הדוגמאות בסעיף זה, תמצאם בשש"כ שם סעיף כה-מז עמודים שז-שטו.

4 למרות שיש להם שימוש ביום חול למסחר, אין זה מוגדר כשימוש בגוף' הכסף, אלא בשווי שלהם. ובשמירת שבת כהלכתה שם הוסיף שכאשר תלוי המטבע לנוי מותר.

5 שש"כ שם סעיף כח עמוד שח.

6 רמ"א סימן ש"ח סעיף ד', חזו"ע ח"ג עמ' צ"ח.

הנמצאים על גופו של האדם ועוקצים אותו, מותר לו לטלטלם בידיים להסירם ממנו, ואין בו משום 'מוקצה' שבמקום צער לא גזרו איסור מוקצה על טילטול הפרעושים¹⁶, ובלבד שיזהר שלא יהרוג אותם בידי. ואם נהרגו בלא שימת לב, אין בכך כלום¹⁷. כמו כן, תולעים הנמצאים במעי התינוק, מותר להוציאם [למרות שיש חשש סביר שימותו מיד]¹⁸.

בשר קפוא הנמצא המקפא ורוצה להזיז אותו כדי להוציא את הגלדה שנמצאת מאחוריו האם מותר להזיז אותו בשבת?

בשר חי מן הדין אינו נחשב כ'מוקצה' לפי שיש אנשים שאוכלים בשר חי ('אומצא'), וכן הוא ראוי למאכל בהמה וחיה המצויים. ולכן, אם רוצה להזיז בשר חי קפוא מותר, שהרי ניתן להפשירו ולהאכילו לכלבים¹⁹. אכן, אם נמצא בזמן הסמוך למוצאי שבת ורוצה לטלטלו, צריך לוודא שאכן יש מספיק זמן הראוי להפשיר מעט מן הבשר ולהכשירו לאכילה. שאם אינו יכול להפשירו בשבת, נמצא שאינו ראוי לאכילה כלל, אפילו לבהמה וחיה, והרי הוא כעת 'מוקצה'²⁰.

למעשה, אחרונים רבים כתבו שבזמנינו אין לטלטל בשר חי בשבת, משום שעניינו הרואות שאין אנשים שאוכלים בשר חי, ולכן דינו כדין אבנים ועפר (שהרי בשבת אסור לבשלו, ואין לו כעת שום שימוש), ואסור לטלטלם אפילו אם צריך להשתמש בהם או במקומם²¹. וכיון שאסור להזיז את הבשר הקפוא, הפתרון הוא להזיזו כלאחר יד, בגב היד וכיו"ב, שאז לא שייך בזה איסור טלטול²². ויש אחרונים שכתבו דאף שאין דרך לאכול בשר חי מכל מקום אינו נחשב 'מוקצה' כיון שסוף סוף ראוי הוא למאכל, ובפרט שהבשר החי ראוי לאכילה כשהוא טחון או חתוך דק דק ועליו מלח ותבלין, וכן במסעדות יוקרה מגישים מאכל מבשר חי טחון עם תבלינים והוא נאכל לתאבון²³.

האם מותר לשחק בכדור בשבת?

לדעת השולחן ערוך פיסת עץ או אבן שהילדים משתמשים בה ככדור למשחק - אסור לשחק בהן בשבת, משום שאין עליהן שם 'כלי' והן מוקצה. ולדעת הרמ"א מותר לשחק בהן, ויתכן שטעם ההיתר הוא משום שעצם הדבר שרגילים לשחק בו, הריהו כהכנת החפץ לשימוש של היתר, המתירה את טלטולו²⁴.

והכדורים שבזמננו, המיוצרים בבית החרושת לשם משחק - יש אומרים שאף לדעת השולחן ערוך אינם בגדר 'מוקצה', משום שהם מיוצרים מלכתחילה למטרה זו ושם כלי עליהם²⁵, ויש חולקים²⁶. ויש שכתבו להקל בזה רק לקטנים בקרקע מרוצפת שבבית²⁷.

ומשחק בכדור באופן של גלגולו על פני הקרקע - אסור לכל הדעות, מחשש שמא יבואו המשחקים ליישר את פני הקרקע לצורך המשחק. ואין להתיר לילדים לשחק באופן זה אף בחצר מרוצפת, מחשש שמא ישחקו בחצר שאינה מרוצפת.

האם מותר לילדים לשחק בשבת בחול בארגז המיוחד לשימוש בתוך הבית?

למרות שחול הוא מוקצה מחמת גופו כמבואר לעיל, מכל מקום, אם ייחדו אותו מערב שבת למשחק הילדים ('ארגז חול') לצורך שבת זו, או שכינסו אותו לצורך משחק כבר בימות החול, מכאן ואילך הוא אינו מוקצה ומותר לטלטלו²⁸. ויש להשגיח על הילדים שלא ישפכו מים על החול משום שאר מלאכות האסורות בשבת.

כפתור שנפל מהבגד בשבת האם מותר לטלטלו, ומה הדין בכפתורי זרזרה ארוזים כפי שמצוי בחליפות?

כפתור המיועד להתחבר לבגד: אם הכפתור לא היה תפור בבגד מעולם, כגון כפתורי הזרזרה הנמכרים עם החליפה,

הרי הוא מוקצים 'מחמת גופם', ואסור לטלטלם בשבת לכל צורך שהוא. אך אם היה הכפתור תפור בבגד ונפל, אינו מוקצה כיון שהבגד נשאר בר שימוש גם ללא הכפתור, לכן גם הכפתור אינו מוקצה אגב הבגד, ובתנאי שדעתו לחזור ולתופרו לבגד אחר השבת²⁹. והמחמיר לדון כל כפתור כמוקצה מחמת גופו, תבוא עליו ברכה³⁰, דיש שכתבו שכיון שאין הכפתור כמות שהוא עכשיו עומד לשום שימוש, הרי הוא מוקצה גמור³¹.

אם נשבר הכיסא בשבת, האם מותר לטלטל את החלקים השבורים?

כלי שנשבר בשבת, אם שברי הכלי אינם ראויים לשום שימוש, הרי הם 'מוקצים מחמת גופם'. ולכן כסא שנשמטה רגלו ממנו, הרי הוא יצא מכלל שימוש בשבת לפי שאסור להחזירו משום איסור 'בונה', הרי הכיסא 'מוקצה' ואין לטלטלו בשבת, אולם אם הכיסא עדיין ראוי לשימוש בשבת כגון שנשברה הידית בלבד, הכסא אינו מוקצה ומותר לטלטלו בשבת³².

אך אם השברים ראויים לשימושים אחרים, כגון שארית הכסא כמחזיק לפתיחת הדלת, כיון שבימינו לא רגילים להשתמש בכלים שבורים, נכון להחמיר שלא לטלטלם³³, ויש שכתבו להתיר כיון דמצד עצמם ראויים הם לשימוש, ואין זורקים אותם בזמנינו אלא בגלל השפע המצוי ברוך ה'³⁴, אכן אם אין השבר ראוי לשימוש אלא ע"י התחכמות מסוימת נחשב עדיין כ'מוקצה'.

כלי זכוכית שנשבר בשבת האם מותר לטלטלו לאשפה כדי שלא ינזקו העוברים ושבים?

אף על פי שכלי שנשבר בשבת, אם שברי הכלי אינם ראויים לשום שימוש, הרי הם 'מוקצים מחמת גופם'. מכל מקום, כלי זכוכית שנשבר, ושבריו חדים ומסוכנים, מותר לטלטלם בידיים לאשפה, וכן בכל דבר שיש בו חשש היזק וסכנה³⁵.

עליהם לנהוג כדעת השו"ע שאוסר, ובש"כ (פרק טז סעיף ו עמוד רלג ובהערה יח שם) כתב שאינם מוקצה ומותר לשחק בהם בבית.
26 שו"ת חמדת צבי ח"א סי' כ"ב, שו"ת באר משה ח"ב סי' ל"ג, ילקו"י שם סעיף כו עמוד שפז.
27 חזו"ע עמוד צ"ט.
28 ילקו"י שם סעיף יא עמוד שסג. ולמרות שמשחק אינו 'שימוש' וכמו שכתבנו בהלכה הקודמת, כתב הילקו"י בהערה שם, שכיון ויש לחול עוד שימושים אחרים מלבד משחק, כגון לכסות רוק וכדומה, אינו מוקצה גמור, ויחיד למשחק מועיל. הגם שבימינו אין שום שימוש (היתר) לחול מלבד משחק, גם ביום חול. שש"כ פרק כ סעיף מז עמוד שטו. כתב שם עוד, שחול המיועד לבניה, לא מועיל מה ששיחקו בו הילדים מערב שבת, שהרי הוא מיועד לבניה, ואסור לטלטלו.
29 שו"ע סימן ש"ח סעיף ח' ובמש"ב ס"ק ל"ה.
30 ילקו"י דיני מוקצה מחמת גופו סעיף כח עמוד שצד. ובשש"כ פרק טו סעיף עב עמוד רכה כתב גם כן שכפתור שנפל מן הבגד, מותר בטלטול ונכון להחמיר שלא לטלטלו. ובשם הגרש"א כתב (בהערה רלד) שאם זה כפתור פשוט שלא מקפידים להחזיר דוקא אותו, הרי הוא אסור בטלטול. ולענין כפתור חדש, הסתפק בהערה שם אם הוא מוקצה.
31 שו"ת אגרות משה או"ח ח"ה סי' כ"ב אות כ', ולדעת הגר"ש אלישיב שלמי יהודה פ"ג ס"ק י"ד יש להחמיר לכתחילה מאחר שצריך תפירה ואינו עומד להחזירו כמות שהוא.
32 שו"ע סימן ש"ח סעיף ו' וט"ז, ביאורו"ל ד"ה לשום מלאכה, ובמש"ב ס"ק ס"ט.
33 ילקו"י שם סעיף יב עמוד שסז. שש"כ פרק כ סעיף מב עמוד שיג.
34 הגר"ג קרליץ חוט שני ח"ג פנ"א ס"ק א'.
35 רמ"א סימן ש"ח סעיף ו', חזו"ע עמוד קכ"ח. שש"כ שם.

16 שו"ע הגר"ג סי' שט"ז סעיף י"ח.
17 שו"ע סימן שט"ז סעיף ט', חזו"ע ח"ה עמודים קי - קטו. ובשש"כ פרק כה סעיף ג עמוד שצט כתב שאם אפשר להרחיק אותם מבלי לתפוס אותם ולעבור על איסור צידה, עדיף.
18 חזו"ע שם עמוד קטו בהערה ד"ה ועל פי, וח"ג עמוד קכ"ז, וכן משמע בשש"כ שם סעיף ב עמוד שצח שכתב שבע"פ שהיוקס מרובה, אסור לקטלם באופן שניכר שמתכוון לקטילתם.
19 שו"ע סימן ש"ח סעיף ל"א.
20 ילקו"י שם סעיף ו' וסעיף ט עמודים שסא - שסב.
21 בספר ערוך השולחן סעיף נ"ח, בא"ח ש"ב פרשת פקודי סעיף ט', ובשו"ת אגרות משה או"ח ח"ה סי' כ"ב אות ט', וכן פסק הגאון רבי שלמה זלמן אויערבך שש"כ פ"א הערה כ', ובמאור בשבת ח"ב מכתב כ"ה אות ב' הוסיף דכיום אף בשר עוף לא מבושל הוא מוקצה ומ"מ כתב להקל בעת הצורך.
22 בחזון עובדיה (שבת ג עמ' יד) כתב שכיון וכיום אין דרך לאכול חי, יש להקל במקום הפסד, כגון שהיה מונח בשמש, שמותר להכניסו למקרר. אבל בשו"ת הראשון לציון (חלק ב עמוד קנד) להרב ילקוט יוסף, כתב שאין כוונת החזו"ע להתיר רק במקום הפסד, ודיבר באופן המצוי שיצטרכו לטלטל בשר חי.
23 ט"ז ס"ק כ', הגר"ג קרליץ (חוט שני שבת ח"ג פס"ג ס"ק א'), הגר"ש אלישיב שלמי יהודה פ"ח ס"ק ב', חזו"ע ח"ג עמוד יד - יז.
24 סימן סימן ש"ח סעיף מ"ה.
25 שבת הלוי ח"ט סי' ע"ח, אשרי איש עמוד ריג, שלמי יהודה עמוד צ"א בשם הגר"ש אלישיב וכתב דלכו"ע אינם מוקצה והשו"ע דיבר בכדורי אבן או סמרטוט שהכניס למשחק במעשה כל דהוא, ומ"מ סיים בשלמי יהודה שם בשם הגר"ב זילבר שזהו רק לאשכנזים, אבל הספרדים